

TÜRK DİLİ VE KÜLTÜRÜNÜN ERMENİLER ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ*

Orhan Kemal TAVUKÇU**

1. Türk-Ermeni İlişkilerinin Tarihçesi

Ermenilerin kökenleri günümüze kadar muamma olarak gelmiştir. Bu konuda Ermeni uzmanları arasında bile bir görüş birliği bulunmamaktadır. Bir kısım Ermeniler kendilerini Hay ve ülkelerini Hayastan olarak adlandırmakta, aynı zamanda Hz. Nuh'un oğlu Aram'ın neslinden geldiklerini ileri sürmektedirler. Ancak Fransız tarihçisi Auguste Carrier bunun tamamen mitoloji olduğuna ve ilkçağ Ermeni tarihçilerinin bu türden mitos ve efsanelere dayanan iddialarına inanmanın safdillik olacağına dikkat çekmektedir¹.

Ermeni tarihçilerinin bir diğer ekolü ise kendi ırklarının geçmişi Urartuların tarihinde aramaktadırlar. Ancak şu ana kadar Ermenilerle Urartuların bağlantılarını gösteren her hangi bir delil bulunamamıştır. Bir başka teori de Ermenilerin Güney Kafkasya halklarından birine mensup olduklarını ileri sürerse de Ermenilerin bu ırklarla aralarında mensubiyet ilişkisini gösteren her hangi bir delil yoktur. Bunlardan başka Turanî kökenli oldukları, İranlı oldukları, Hint, Afgan, Asurî ve Türklerle karışmış oldukları son olarak da Aryan ve Mezopotamya Yahudilerinden oluşan bir karışım olduklarını yani Hıristiyan Yahudi olduklarını iddia etmektedirler. Bunlardan başka Ermeni tarihçilerinin de çoğunluğunun katıldığı yaygın bir görüş ise Ermenilerin Balkanlardan geldikleri ve TraklarlaFriklerin karışımı bir ırka mensup olduklarıdır².

Öyle anlaşılıyor ki Ermeniler, Kimmer ve İskitlerin M. Ö. 715/714'den itibaren Ön Asya'ya girerek Frik, Lidya, Med, Asur ve Urartu devletlerinin yıkılmasına sebep olarak güç dengesini bozmaları sonucunda meydana gelen otorite boşluğundan istifade ile Doğu Anadolu'ya gelip yerleşmişlerdir. Burada dikkati çeken bir husus vardır: Adı geçen kavim bölgenin neresinde yaşamıştır? Nüfusları ve aynı bölgede ikamet eden diğer kavimlere kıyasla nüfus oranı bilinmemektedir³.

Yapılan son araştırmalar Türklerle Ermeniler arasındaki ilişkilerin 3. yüzyıla kadar uzandığını göstermektedir. Daha sonraki dönemlerde, 7. yüzyılda Hazar Türklerinin⁴, 851-852 yıllarında da Abbasi ordusundaki Türk komutanlardan Boğa el-Kebir et-Turki'nin yaptığı akınlar neticesinde Ermenilerin çoğunluk olarak yaşadıkları topraklar hakimiyet altına alınmıştır.⁵ Müslümanların Ermenilerle ilk ciddi teması olarak yorumlanabilecek bu girişimlerden sonra Abbasiler, Ermenilerin isyanlarını önlemek ve Bizans ile ilişkilerini bozmak için burada bir siyasi yapılanma meydana getirmiş, bu çerçevede Aşot bin Smbat 882 yılında kral ilan edilmiştir.

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Doç. Dr. Namık Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: okemaltavukcu@yahoo.com

¹Salahi R. Sonyel, *Türk-ErmeniÇıkmaızı*, Çvr. Hasan Ünal, Ankara, s. 7

²Sonyel, *Türk-Ermeni Çıkmaızı*, s. 7

³Toksoy, Ahmet, "Anadolu'da Türk Fütuhatu ve Ermeniler", *Türk Yurdu Dergisi*, XXI, 161, Ocak 2001, s. 8

⁴M. Fuad Köprülü, "Türk Edebiyatının Ermeni Edebiyatı Üzerindeki Tesirleri", *Edebiyat Araştırmaları 1*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1989, s. 250-251; Fikret Türkmen, *Türk Halk Edebiyatının Ermeni Kültürüne Tesiri*, Akademik Kitabevi, İzmir, 1992, s. 1.

⁵Nejat Göyünç, *Türkler ve Ermeniler*, Yayına Haz. Kemal Çiçek, Ankara, 2005, s. 35.

Böylece Ermeniler uzun bir aradan sonra krallıklarını geri kazanmışlardır.⁶ Yaklaşık 170 yıl devam eden Aşot hâkimiyeti, Çağrı Bey'in akınları neticesinde zayıflamış ve 1045 yılında Bizans İmparatoru IX. Konstantin'in Ani'yi ele geçirmesiyle son bulmuştur. Sultan Alparslan, 1064 yılında Bizanslıların kontrolündeki Ani'yi almış, Ermenilerin Sivas ve çevresine göçleri hız kazanmıştır. 1071 Malazgirt zaferinden sonra Türklere Anadolu kapısının açılmasıyla birlikte Ermeni yurdu uç bölge olmaktan çıkmış, bu durum Ermenileri bir ölçüde rahatlatmıştır. Durumdan istifade eden Vahram, Maraş ile Adana arasındaki bölgeyi ele geçirerek bazı Ermenilerin bölgede tutunmasını sağlamıştır. I. Haçlı Seferi sonrasında ise bölgedeki Ermeniler bir krallık altında toplanmışlardır.⁷ Haçlılar, Moğollar ve Bizans Devleti'nin yardımlarıyla ayakta kalan bu krallık, 1375 yılında Memluklar tarafından ortadan kaldırılmıştır. Bu arada Türk boylarının göçleri sonucu eski Ermeniye(Ermen)⁸bölgesinde nüfus dengeleri Türkler lehinde değişmiş, Ermeniler Selçuklu halklarından biri haline gelmiştir.⁹

*Osmanlı İmparatorluğu Ermenilerin siyasi, sosyal ve ekonomik bakımdan kaderlerini değiştirmiştir. Ermeniler, 1461 yılında bir millet olarak tanınmış, Fatih Sultan Mehmet, Ermeni ileri gelenlerini İstanbul'a davet etmiş, ayrıca Anadolu'nun çeşitli şehirlerinden çok sayıda Ermeni'yi İstanbul'a sürerek, burada altı cemaatlik bir Ermeni toplumu meydana getirmiştir. Başlarına da millet başı olarak Yovakim'i tayin etmiştir.*¹⁰ Ayrıca Yavuz Sultan Selim'in Tebriz'den Ermeni sanatkarları getirdiği, Şah Abbas'ın da Ermeniler için Yeni Culfa'yı kurduğu bilinmektedir.¹¹ ... *Dini liderlerinin Patrik unvanı alması ise muhtemelen Kanuni Sultan Süleyman zamanında olmuştur.*¹²

Devlet-i Aliyye'yi oluşturan unsurlardan biri olarak Ermeniler, devletin büyümesinde ve gelişmesinde önemli hizmetler icra etmiştir. Osmanlı arşiv belgeleri Ermenilerin tercüman, vergi toplayıcısı, mimar, zanaatkar, ressam, hekim, kuyumcu, hazinedar ve hatta bakan gibi her türlü göreve¹³ ön yargısız olarak tayin edildiklerini göstermektedir.¹⁴ Bu hizmetleri ve devlete bağlılıkları dikkate alınarak "*millet-i sâdıka*" sıfatı ile ödüllendirilmişlerdir. Nitekim 1835-1839 yılları arasında Türkiye'de bulunan Helmut von Moltke, onlar için "*Bu Ermenilere, hakikatte, Hristiyan Türkler denilebilir. Rumların kendi özelliklerini korumalarına karşılık bunlar Türk âdetlerini, hatta dilini benimsemişlerdir. Dinleri onların, Hristiyan olarak, tek kadınla evlenmelerine izin verir, fakat onlar Türk kadınlarından fark edilemez, ayrılmaz. Bir Ermeni kadını sokakta sadece gözlerini ve burnunun üst kısmını gösterir, diğer tarafını kapatır*" ifadelerine yer vermiştir. Ancak Türk-Ermeni ilişkileri, bazı misyoner kuruluşların 1789 sonrasında örgütlediği milliyetçilik hareketleriyle gerilmeye başlar. 1850 yılında, özellikle Amerikan ve İngiliz Protestan misyonerleri, İngiltere hükümetinin desteğini de alarak bir Protestan Ermeni milleti oluşturulması için ferman almış, böylece büyük çoğunluğu Gregoryen Ortodoks ve az sayıda Katolik olan Ermeni cemaatlerine,

⁶ Kemal Çiçek, "Türk Ermeni Anlaşmazlığının Siyasi Kökenleri, Tehcir ve Dönüş Üzerine Yaklaşımlar", s. 1. <http://www.ttk.org.tr/templates/resimler/File/m1.pdf> (11.03.2011)

⁷ Çiçek, agm, s. 2.

⁸ Çocukken oynadığımız bazı oyunlarda da Türk-Ermeni ilişkilerinin ilk dönemlerinin hatıraları olarak yorumlanabilecek hususlar vardır: İki takım halinde oynanan bu oyunlarda bir çeşit kale telakki edilen daire şeklindeki alana "Ermen" diğer takımın yayıldığı geri kalan bölgeye de "Dağlar" denir ve oyun boyunca Ermenekilerin diğerlerini yakalayıp kaleye getirmesi veya Dağlardakilerin Ermen'e saldırması şeklinde bir mücadele sergilenirdi.

⁹ Çiçek, agm, s. 2;

¹⁰ Çiçek, agm, s. 2.

¹¹ Köprülü, age, s. 258.

¹² Çiçek, agm, s. 2.

¹³ Osmanlı tarihinde Ermeni asıllı 29 paşa, 22 bakan, 33 milletvekili 7 büyükelçi, 11 konsolos, 11 müderris, 41 üst düzey memurun görev yaptığı ifade edilmektedir. (Muhittin Eliaçık, "Ermeni Asıllı Şair Arifi ve Şiirlerinde İslami Görüşler", *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler 1*, Yayına Haz. Metin Hülagü vd. Erciyes Üniversitesi Yay., 2. bs. Kayseri, 2007, s. 262).

¹⁴ Çiçek, agm, s. 2.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/13 Fall 2013

Protestanlar da katılmıştır. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin Ermenileri bir millet çatısı altında toplama gayretlerini sonuçsuz bırakmıştır. *Avusturya, İtalya ve Fransa'nın Katolik Ermenileri, Rusya'nın 1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasından itibaren Ortodoks Ermenileri ve İngiltere ve Amerika'nın Protestan Ermenilerini himaye altına almaları, Osmanlı millet sisteminin hassas dengelerini bozmuştur. Ermenilere aşılana bu yeni bakış, kısa zaman içerisinde hem farklı mezheplerdeki Ermenileri birbirlerinden uzaklaştırmış, hem de Müslümanlarla çatışmalarına uygun ortam hazırlamıştır. 1878 öncesi Ermeni örgütlenmesinin genelde dış merkezlerden yönlendirilmesi sonucu, bin yıllık barış bozulmaya yüz tutmuştur.*¹⁵

Ermenilerle Devlet-i Aliyye arasında tırmandırılan gerginlik edebî metinlere yansımıştır. Adı bilinmeyen bir Ermeni aşığının söylediği aşağıdaki manzumede İstanbul'un fethinden beri sorunsuzca yaşayan Ermenilerin diğer Osmanlı tebaası ile bir tutulmaması gerektiği, kendilerinin asi olmadığı vurgulanmış ve devletten dinî alandaki beklentileri ifade edilmiştir. Bu manzume Ermenilerle, Osmanlı Devleti'nin diğer bazı dinî / etnik unsurları arasında da çekişmelerin olduğunu ortaya koymaktadır:

*Şu meramı bildirmeye yüz sürerek gideriz,
Başımıza hasır yakar Hünkâra arz ederiz.
İncil-i Şerif'in doğru gayretini güderiz
Eski kanun üzerine, hâşâ ki biz asiyiz
Cetdicetdimiz raya Ermeninin hasıyız*

*Çünkü bize Fireng derler, hanı bizim şapkamız
Bu şaşkınlık şu hususdan nice tutar yakamız
Has güvezden anlamazlar, sanırlar ki bakamız
Hünkârın has bahçesinin muteber meyvesiyiz,
Ceziremiz koynumuzda, râyanın hasıyız.*

*Fetih'ten şimdiye dek eşitmiş var m sizden
Şu katolik tarafından, cizvihetay pürüzden
Her fesatlık Kızılbaş'dan, neçe doğmuş her yüzden,
Bir hatamıza yok kimseye, haşa ki biz asiyiz
Boynuzsuz koyun misali râyanın hasıyız.*

*Ya katolik ne demektir, ey efendim ararsanız,
Cemi bir kubbe altında, bunu böyle anlarsanız,
Başımız Hazreti İsa, vekilini sorarsanız,*

¹⁵Çiçek, agm, s. 3.

*İncil'de yazar biliriz, haşa ki biz asiyiz
Eski kanun üzerine Ermeni'nin hasıyız.*

...

*Ya kızılbaş yağcıların etdiği düzenleri
Yudalım mı şu ateşsiz kaynayan kazanları,
On dırnı yüz ğuruşaldadıp gezenleri
Bunları anlamak için haşa ki biz asiyiz
Hilafı kabul etmeyiz, Ermeni'nin hasıyız.*

...

*Bir millete uymaz bunlar, on iki dinden ayrı,
Her âdeti, günü başka, bir paskalyadan ğayrı,
Ve bunların dört başı var, kapusuz gibi sayrı,
Ve biz başı bir biliriz, haşa ki biz asiyiz.
Erkânı yolu tanırız, Ermeni'nin hasıyız.*

*Gayretimiz hak içindir, millet için değildir,
Hatasına yüz bin töbe, illet için değildir,
Hünkârımız bin yaşasın, zinnet için değildir,
Anın şanı bize yeter, haşa ki biz asiyiz.
Ceziremiz koynumuzda, râyanın hasıyız.*

*Hünkârımız yani bize bir kilise verirse,
Kanımız katlimiz helal, gayrı yerde görürse,
İlk duvamız anın için, her gün cumaya varırssa,
Vermezse de duvacıyız, haşa ki biz asiyiz.
Basdığı erde turabız, râyanın hasıyız.¹⁶*

19. yüzyılın sonunda kaleme alınan bir başka manzume (*Osmanlı-Ermeni Arasında Söyleşmeler Destanı*)¹⁷ ilişkilerin kopma noktasına geldiğini göstermektedir. 32 dörtlükten oluşan

¹⁶ Mehmet Bayrak, *Alevi-Bektaşî Edebiyatında Ermeni Âşıkları (Aşuğlar)*, Özge Yay., Ankara, 2005, s. 83-85.

¹⁷ Bkz. 1-3. Resimler.

manzumenin baş tarafı eksiktir. Son dörtlükteki “ ‘İbret alsun diye a’lâvüednâ / Âşıklar yazmıştır bu destanı” mısraları metnin birden çok âşık tarafından oluşturulduğu fikrini uyandırmaktadır. Ancak karşıt görüşlerindiyaloğu üzerine kurulan metnin üslubundaki aynılık, destanın, adını vermek istemeyen bir kişi tarafından yazıldığını düşündürmektedir. Nitekim son dörtlüklerde dengenin Osmanlı lehine değiştiği de görülmektedir. Muhtemelen şair, isyandan sonra zihninde Osmanlı Devletine Ermenilerin münazarası şeklinde kurguladığı manzumeyi alelacele kaleme almıştır. Genellikle toplumu derinden sarsan olaylar üzerine kaleme alınan destanların yakın zamana kadar ticarî bir nesne olarak da değerlendirildikleri bilinmektedir. Bu yüzden elimizdeki metnin de böyle bir düşüncenin ürünü olması kuvvetle muhtemeldir.

Sonundaki “İşbu vak’a 1309 sene-i rumiyesinde vuku bulmuştur.” İbaresini, manzumenin 1893-94 yılından sonra yazıldığını ifade etmektedir. Ancak bazı mısralar, destanın en erken 1895 sonlarında (2 Ekim 1895’ten sonra) yazıldığını ortaya koymaktadır: “Ermeni der Trabzon Bitlis [ü] Van / Sivas Harput Diyar-ı Bekr Erzincan / Erzurum Kayseri Zile Merzifon / Harâbiderharâb olunmaz hânûmânî”, “Yıkıldı Kayseri de âbâd olmadı” ve “Ermeni der yokdur Zeytundanümid / Otuz bin komita oldun nâ-bedîd” mısralarıyla Anadolu’da patlak veren Ermeni isyanlarına atıflar yapılmıştır. Erzurum, Merzifon, Zeytun, Yozgat, Kayseri¹⁸ vb. bölgelerde çıkan bu isyanlar 1890-1895 yılları arasında vuku bulmuştur. İlk dörtlüklerde “Dört yüz fedâyî ile **Bâb-ı Âliye** / Hücum edip yıktı mîr-i mîrânî” ve “Fındık kabuğundan tarca oldu/ Başınıza **Sultanahmet Meydanı**” mısralarıyla ifadesini bulan olay ise 1895’te İstanbul’da başlamıştır. Patrik İzmirliyan Efendi önderliğinde 30 Eylül 1895 sabahı başlayan bu ayaklanma geceli gündüzlü üç gün sürmüştür. “... Kadırga limanıyla Patrikhaneden hareket eden birkaç yüz Ermeni, tamamen silahlı oldukları halde **Sultanahmet Meydanı** ile Sultan Mahmut Türbesine kadar ilerlemiş, **Bab-ı Âli** civarında sayıları 5.000’i bulmuştur. Bâb-ı Âliye doğru yürümek istemişlerse de, İran Sefarethanesinde öteye geçememişlerdir... Ayaklanmalar ancak 2 Ekim 1895 perşembe günü bastırılabilmiştir.”¹⁹ Bu durum dikkate alındığında, manzumenin 1894 ve öncesindeki isyanları ele alan ilk yazımınınüzere, İstanbul hadiselerinin ilave edildiğini düşünmek çok da yersiz olmayacaktır. İlk metnin sonundaki 1309 / 1893-94 kaydı da olduğu gibi yeni metne aktarılmış olmalıdır.

Bir dönemin toplumsal reflekslerini ifade etmesi bakımından kıymetli bulduğumuz metnin tamamı²⁰, orijinaliyle karşılaştırılarak, aşağıya alınmıştır:

Ermeni der dört yüz bindir (?) ²¹ timara	Osmanlı der ırmeyin muradınıza
Beylik versin arz edelim Hünkâra	Bu vesile olur berbâdınıza
Esir olduk yeter biz bu diyara	İngiliz gelmezse ²² imdadınıza
Hürriyetle yaşadalım biz bu cihani	Gözleyin Sob / Sub ²³ Serkis Va[r]tanı ²⁴

¹⁸ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Haluk Selvi, “Yozgat’ta Ermeni Olayları (1893-1894)”, *Günay Çağlar Armağanı*, Erzurum, 2004.

¹⁹ http://garapapag.com/Evo-Forums_-_file_-_viewtopic_-_p_-_693.html (06.03.2011)

²⁰ Milli Kütüphane’de 06 Mil. Yz. Cönk 4 künyesiyle kayıtlı mecmuanın 227-229. sayfalarında kayıtlı olan manzumeyi Mehmet Bayrak yayımlamıştır (Bayrak, *age*, s. 85-89). Ancak bu neşir, anlamı bozabilecek derecede mühim bazı okuma hatalarıyla maluldür. Bu yüzden metni orijinaliyle karşılaştırarak yeniden okumayı uygun bulduk. Bu esnada metinde olmadığı halde ilave edilen yerleri [ ], çeşitli sebeplerle okunmayan yerleri de (?) işareti ile gösterdik. Ayrıca Mehmet Bayrak’ın okumalarını ifade etmek için [M. B.] kısaltmasını kullandık.

²¹ yıldır [M. B.]

²² gelirse (Mehmet Bayrak neşri [M. B.])

²³ Manzumenin 27. dörtlüğünde de bulunan bu kelimenin, bağlamdan hareketle, bir Ermeni ismi olduğu anlaşılıyor.

²⁴ Güzellik subserkesi (?) vatani [M. B.]

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 13 Fall 2013

Ermeni der söz verirse maliye	Osmanlı der fedailer kavı etti
Beis yok kalsın o bir haliye	Odun parçasını yiyen gitdi ²⁵
Dörtüzfedayî ile Bâb-ı âliye	Fındık kabuğundan tarca oldu ²⁶
Hücum edip yıktı mîr-i mîrânı	Başınıza Sultanahmet Meydanı
Ermeni der İngilizler gelir imdada	Osmanlı der bak düşkün millet
Yüzbin asker sevkederlerpiyâde	Yiyüpiçüp gezin başı selamet
Hiç vermez Osmanlı'ya müsaade	Galiba oldunuz küfrân-ı ni'met ²⁸
Cem'iyyeti çok[dur] ²⁷ tutar her yanı	Hayâ idün ²⁹ bir kez geçmiş zamanı
Ermeni der işte bizlere ne halef	Osmanlı der döküldü de kanımız
Kırsa fedailer bitmez (?) esef ³⁰	Paşalukdur ³¹ şöhretimiz şanıamız
Kimisi mecrûh [u] kimisi telef	Bütün harab oldu hânümânımız
Arnavud, kürd muhacirler beyânı	Siz devlete eyledikçe isyânı
Ermeni der biz gire (?) ³² merâm u maksûd	Osmanlı der beşe (?) ³⁴ ebkem olebkem
Acem Körfezinde kesilir hudûd	Ne yüzle idersinda'vâyakıyâm
Ellibin komita Zeytundamevcûd	Bundan dörtüüz elli [sene] ³⁵ mukaddem
Kalur[mı] İslâmunnâm [u] ³³ nişânı	Kokudup çıkdınızAcemistanı
Ermeni der olduk Acemden irak ³⁶	Osmanlı der beg ³⁹ yanlıştır bu tedbîr
Geçmişî n'eylersin sen şimdiye bak	Evlâd [u] 'ıyâlî edersiniz esîr
Biz .....olurisek muvaffak ³⁷	Harâcı göze alup vaktini geçir
Pay-i taht ideriz Tebriz [ü] Vanı ³⁸	Mümkün değil size beglik ⁴⁰ 'unvânı

²⁵ Odun parçasını yakamaz kendi [M. B.]

²⁶ Fezlik (?) kabuğu yeden (?) tarıçe oldu [M. B.]

²⁷ Hemen çok [M. B.]

²⁸ Galiba oldunuz keferi ni'met [M. B.]

²⁹ Hayali ümidin [M. B.]

³⁰ Kıbrısa fedailer yetişmez esef [M. B.]

³¹ Peyvestiliktir [M. B.] Yazmada "Poşalukdur" şeklinde kayıtlı.

³² Ermeni der bir kerre (?) [M. B.]

³³ nâm u [M. B.]

³⁴ bese [M. B.]

³⁵ Bundan dörtüüz ellisi [M. B.]

³⁶ Ermeni der oldukça Acem-i Irak [M. B.]

³⁷ Biz bununla olursak [M. B.]

³⁸ Payitaht ederiz Tebriz'i Van'ı [M. B.]

³⁹ bak [M. B.]

⁴⁰ beklen [M. B.]

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/13 Fall 2013

Ermeni der tek olalum ⁴¹ nâ-bedîd	Osmanlı der cüz'îzirâ'at bizde
Cânumuzayetdi [bu] ⁴² zulm u tehdîd	Kârı topukda zararı dizde ⁴³
Bedel-i asker[î] ikişer mecîd	Ticaretin serveti bütün sizde
Hesâbiderbeşikdekisübyânı	Kapladılar memâliki her yanı ⁴⁴
Ermeni der nizâm olsa hürriyet	Osmanlı der bak şunların işine
Fermân ererdi cümle cinâyet	Yine düşün ⁴⁵ bir Rusyanın peşine
Haklı da'vâlarda aldığı rüşvet	Yaftalar yapışdı bugün başına ⁴⁶
Zira 'adlinin büyükihsânı	TahkîriderekÂl-i Osmânı
Ermeni der var bu sözünde sıhhat ⁴⁷	Osmanlı der niçün oldunuz gümrâh
Ser tûş ayın içinde tışarı (?) ⁴⁸	Sezâdır size yetişirdi câh ⁵⁰
İfsâd iden şaşkın milleti	SultânHamîd merhametli şâh
İblis[ün]telbisi ⁴⁹ kandırır rûhânı	Yalvarın yakarın verir emânı
Ermeni der dostu düşmanı bildik	Osmanlı der ki gördünüz mü kürdleri
Elimize geçse evvelki dirlik	Hünkâr[a] silâhşorinsâf-bendeleri ⁵²
Aslâ ⁵¹ Hana râzı olduk şimdilik	Muhâfazaicün bunca leşkeri
Nerde kaldı o pür-zeberfermânı	Âsûdeitdimemâlik-i sultânî
Ermeni der Trabzon Bitlis [ü] Van	Osmanlı der herkes ekdiğin biçer
Sivas Harput Diyar-ı Bekr Erzincan	Biraz sabridün ⁵³ bugün de geçer
Erzurum Kayseri Zile Merzifon	Önünde sonunda hepimiz ⁵⁴ bildiğin işler
Harâbiderharâb olunmaz hânımânı	Kabarırsa ⁵⁵ bu Türklerin ayranı

⁴¹Ermeni der ne oldum [M. B.]

⁴²Bitmez, yetti [M. B.]

⁴³Kârı yakda zararı bizde [M. B.]

⁴⁴Kabul edilir memleketin her yanı [M. B.]

⁴⁵Yine düşer [M. B.]

⁴⁶Yaftalar yapışdı köşe başına [M. B.]

⁴⁷Ermeni der var bu sözün sıhhati [M. B.]

⁴⁸Sürtüş ayın içinde ziyareti [M. B.]

⁴⁹İblis-i telbis [M. B.]

⁵⁰Sezâdır size yetişirdi câh-be-câh [M. B.]

⁵¹Aslı [M. B.]

⁵²Çıkarısın . . . . . insafi bendeleri [M. B.]

⁵³Biraz sabriderek [M. B.]

⁵⁴O günde bugün de hep [M. B.]

⁵⁵Yazmada "Kobarırssa" şeklinde kayıtlı.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 13 Fall 2013

Ermeni der bahtum⁵⁶küşâd olmadı
Yıkıldı Kayseri de⁵⁷âbâd olmadı
Hâsılı kimseden imdâd olmadı
Etdi ama her tarafı⁵⁸cevlânı

Ermeni der yokdurZeytundanümîd
Otuz bin komita oldun⁶¹nâ-bedîd
Havan toplarınun güllesi⁶²şedîd
Görmemişdük böyle âteş-feşânı

Ermeni der .....Kazarus (?)
MarkosManyusNefâdanFilyos (?)
Sob / Sub Karabet AhvasKristos (?)
Der-‘amyâ (?) ismin yazın ruhbânî

Ermeni der gayrı işimiz bitdi
İngiliz bize bak neler etdi
Delikden deliğe zâğlayupgitdi
Ol tilki tabî’atlıkahbekülhânî⁶⁷

Böyle gelir geçer ahvâl-i dünya
Gûnâgûnâ⁷¹ olur fitneler peydâ

Osmanlı der Zeytun girmez mi ele
Değil⁵⁹bizim için mühim mesele
İnşa oldu bunca tâbiye kale⁶⁰
Kazyayılatutuşdurupider mani

Osmanlı der ahâlî-yiElbustân
İl begeBiçerle (?)⁶³ Teke yüz doksan
.....⁶⁴postitdi Halep altından
On iki boy aşâ’ir-i Şirvânî

Osmanlı der gâyet bu millet ahmâk
Ecnebîden dahi yâbis [ü] alçak⁶⁵
Bundan bedter belâlara müstahak
Dost⁶⁶ olur mu kâlubelâ düşmanı

Osmanlı der var şimdi haddini bil
Teslîm bayrağın⁶⁸ çek gezme ser-sefil
Katl-i âmiderekmahvidertekmîl
Bilmez misin bu sâhib-kırânı

Osmanlı der bunlar küfrân-ı ni’met
Bed-ahlâk denî-meşreb pis millet
Hamdülillah⁶⁹İslâma virdi nusret
Hâfız-ı hakîkî keremler kânî⁷⁰

⁵⁶baktım [M. B.]

⁵⁷ Yazmada “Kayseriden” şeklinde kayıtlı.

⁵⁸tarafa[M. B.]

⁵⁹Döğüş [M. B.]

⁶⁰Yazmada “kola” şeklinde kayıtlı.

⁶¹ Otuz bin kavmiye oldun [M. B.]

⁶²Havan toplan nice kolları [M. B.] Yazmada “Havan toplarınunkollası / kulesi” şeklinde kayıtlı.

⁶³Elbegi, Hüçerle [M. B.]

⁶⁴Yederî [M. B.]

⁶⁵Ecnebî de dahi yaparsa alçak [M. B.]

⁶⁶Devlet [M. B.]

⁶⁷Evvel tilki tabî’atlı kaç kelmani [M. B.]

⁶⁸Teslîm bayrağı [M. B.]

⁶⁹Hamden [M. B.]

⁷⁰Hâfız-ı hakîkî keremdir kânî [M. B.]

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/13 Fall 2013

‘İbret alsun diye a’lâvüednâ⁷²

Âşıklar yazmıştır bu destanı

2. Türk Dili ve Medeniyetinin Ermeni Kültüründeki Bazı Yansımaları

Ermeni tarihinin Türk kavimlerinin tarihî serencamından bağımsız düşünülmemeyeceği yukarıdaki bilgilerden anlaşılacaktır. Yüzyıllarca süren birliktelik bu iki millet arasında hemen her alanda bir alışverişin meydana gelmesine zemin hazırlamıştır. Bu alışverişin uzun döneme yayılan ürünlerini dil, kültür, sanat –özellikle müzik ve edebiyat- alanlarında görmek mümkündür.

Ermenice-Türkçe ilişkileri konusu *ilk olarak 26 Şubat-5 Mart 1926 tarihleri arasında Bakü’de toplanan 1. Türkoloji Kurultayı’nda dile getirilmiştir.*⁷³ Burada, tebliğini Türkçe sunan H. R. Acaryan, Ermenice’den Türkçe’ye 200, Türkçe’den Ermenice’ye ise yaklaşık 4000⁷⁴ kelimenin geçmiş olduğunu ifade etmiştir. Acaryan, ayrıca isim ve sıfatların yanında fiiller, sayı sıfatları, bağlaçlar ve zarflar gibi başka diller tarafından dirençle karşılanan unsurlarında Ermenice’de yaygın olarak kullanıldığını ifade etmiştir.⁷⁵

Türk adları Ermenice’ye geçen kelimelerin dikkate değer bir bölümünü oluşturmaktadır. Bugün Anadolu’nun çeşitli bölgelerinden göçen Ermeni ailelerinin soyadlarında bir meslek veya memleket adı olarak varlığını koruyan bu Türkçe hatıralarının yanında, özel adlarda da Türkçe kelimelerin azımsanmayacak ölçüde kullanıldığı göze çarpmaktadır. Bir kısmı seçilerek aşağıya alınan bu adlardan⁷⁶ özellikle erkek adları göz önüne alındığında, dikkat çekecek ölçüde kahramanlık, yiğitlik, büyüklük gibi kavramları işaretlediği veya bu kavramlarla özdeşleşmiş Türk büyüklerinden alındığı görülecektir. Bayan adlarında da Türk zerâfetinin en güzel biçimde yansıtıldığı çiçek adlarının yanında yumuşaklık, nezaket, değerlilik gibi kavramları işaretleyecek kelimelerin tercih edildiği ortaya çıkmaktadır. Tarihi ve kültürel değerler bakımından oldukça zengin bir arka planı olan bu adlar, Ermenilerin zihninde, en azından yakın zamana kadar, Türkler’in işgal ettiği yeri göstermek bakımından ayrı bir önemi haizdir.

Ermeni tebaanın Türk kültürüyle ne kadar hemhal olduğu noktasında Moltke’nin yukarıya alınan sözleri şüphesiz yerinde bir tespiti ifade etmektedir. Ancak 1893 yılında vefat eden “*Ütüciyan Kemânî Hacı Serkis Ağa kerimesi*” M. Norik’in mezar taşı bu konuda çok daha samimi mesajlar vermektedir. Zira doğum ve ölüm gibi olaylar milletlerin karakterlerini sergiledikleri ritüellerle ifade edilir ve mezar taşları, insanların en yalın ifade edildiği zeminlerdendir. Bir kısmı aşağıya alınan metnin dikkat çekici tarafı birinci şahıs (ölenin) ağzından yazılmış olmasıdır. En

⁷¹ Günâgün [M. B.]

⁷² İbret alsın diye a’lâ-vâla ta [M. B.]

⁷³ Günay Karaağaç, *Türkçe Verintiler Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara, 2008, s. XXVII.

⁷⁴ Acaryan’ın “Ermenicedeki Türkçe Alıntılar” kitabında bu sayı 4262 olarak kaydedilmiştir. (Karaağaç, *age*, s. XXVIII).

⁷⁵ Karaağaç, *age*, s. XXVII-XXVIII.

⁷⁶ **Erkek adları:** Abbas, Abdal, Ağabeg, Ağacan, Altun, Ata, Atabeg, Aydın, Aziz, Babacan, Babahan, Bahandur (< Bahadır), Beglar (< Begler), Bulat, Dadaş, Dılak (< Dilek), Elbegi, Gaplan (< Kaplan), Gurban, Gudrat (< Kudret), Gylunazar (< Gülnazar), İğit (< Yiğit), İsabeg, Jahangir (< Cihangir), Jalal (< Celal), Jamal (< Cemal), Kazbek, Khudaverdi, Lalabeg, Murad, Nadir, Nazar, Nubar (< Nev-bâr), Otar, Polad, Rashid, Sadat (< Saadet), Safar (< Sefer), Safraz (< Ser-efrâz), Sarıbeg, Sarukhan, Shahmurad, Shahsuvar, Shahverdi, Tamur (< Timur), Tarverdi (< Tanrıverdi), Velikhan, Yakhsibek, Yasabek, Yengibar; **Bayan adları:** Aziz, Azizgyul, Ghadif (< Kadife), Gyulab, Gyulbahar, Gyulizar, Gyulnar, Gyulnara, Gyulperi, Huri, Jeyran (< Ceylan), Khanum, Khatun, Khismish (< Kışniş), Malak (< Melek), Malaksima (< Meleksima), Nazik, Nazlu, Nazuk, Pambugh, Peri, Rehan (< Reyhan), Salvinaz, Sargyul, Savgyul (< sevgili), Seda, Sevil, Tarlan, Tazagyul, Yaghut, Yazgyul, Yetar, Zmrukht (< Zümrüd), Zubeйда. (<http://armenian.name/index.php> / 07.03.2011)

eski Türk mezarlarında karşımıza çıkan bu hususiyet⁷⁷, denilebilir ki Türk ölüm ritüellerinin ayrırcı özelliklerindedir. Böyle bir üslubun Ermenibir vatandaş tarafından kullanılmış olması, Türk kültürünün ne denli özüksendiğini de vurgulamaktadır:

Bin sekiz yüz altmış dokuz mevlidim
Hulis (Temmuz) yirmi yedi dehrivrudim

Atalarım ismim koydular Norik
Zalim ecel yakdımânend-i harik

Yirmi üçe kadem basmıştı yaşım
Hayf ki selamet bulmadı başım

.....
Çekildi ilikten damardan kanım
Teslim ettim Hakk'a tatlı canım

Kim nazar kıllarsa mezar taşıma
Okuyalar bir Fatiha bařıma⁷⁸

3. Türk Âşık Edebiyatı ve Ermeni Aşuğlar

14-19. yüzyıllar arasında Rumeli, Anadolu, Deşt-i Kıpçak, Kafkasya ve Kalküta gibi bölgelerde kaleme alınan Ermeni harfli Türkçe metinler dindenziraate, felsefeden doğa bilimlerine kadar birçok konuda dönemlerinin birikimlerine dair önemli bilgiler içermektedir.⁷⁹ Yazma veya basma olarak neşredilen bu metinler arasında Koroğlu Destanı, Dede Korkut Oğuznâmeleri, Nasreddin Hoca Fıkraları, dini kitaplar, sözlükler, şarkı mecmuaları, gazeteler, cönkler vs. bulunmaktadır.⁸⁰ Türk Âşık Edebiyatı geleneği çerçevesinde oluşturulan ve geleneğin hemen bütün özelliklerini yansıtan ürünler, bu külliyyatın önemli bir bölümünü teşkil etmektedir.

⁷⁷ "... sağu ve ağıtlardan bahsederken bunların belirgin özelliklerinden birinin de manzumeyi / metni ölenin ağzından söylemek olduğunu ifade etmiştik. Bu husus İslâm öncesi Türk Edebiyatından çağdaş Türk Halk Edebiyatına kadar uzanan bir çizgide Türk ağıt geleneğinin milli bir damgası hüviyetindedir. Ancak yapılan araştırmalar, bu geleneğin sadece sağular/ağıtlarla sınırlı kalmadığını ortaya koymaktadır. Bu üslup özelliğinin en sık karşımıza çıktığı alan mezar taşlarıdır. Mezar taşı metinlerinde, mevcut en eski örneklerinden itibaren, bu tarzın kesintisiz uygulandığı görölmektedir. İslam öncesi döneme ait olduğunu düşündüğümüz bir mezar taşı metninde bu üslup özelliğinin ilk örneğini görüyoruz: *Eziz! Men altın kırka kırtim. (Ah! Altın kıra -ya da dağa- girdim.)* Ayrıntılı bilgi için bkz. Orhan Kemâl Tavukçu, "Türk Edebiyatında Ölüm şiirlerinin Bazı Üslup Özellikleri", *Uçmağa Varmak Kitabı*, Editörler: Emine Gürsoy Naskali, Gülden SağolYüksekkaya, Kitabevi, İstanbul, 2009, s. 139-155).

⁷⁸ Metnin tamamı için bkz. şeref Boyraz, *Türkiye'de Mezar Taşları*, Akçağ Yay., 1. bs., Ankara, 2003, s. 34. (Burada ölen kişinin adı Nevrik olarak okunmuş ancak bu adın Ermenice'de Norik şeklinde kullanıldığı anlaşılıyor: <http://armenian.name/index.php?a=list&d=1&t=dict&w1=N&w2=NO> / 07.03.2011)

⁷⁹ Robert Koptaş, "Ermeni Harfleriyle Türkçe", *Ermeni Harfli Türkçe Metinler II*, Haz. KevorkPamukciyan, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2002, s. XII.

⁸⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. KevorkPamukciyan, *Ermeni Harfli Türkçe Metinler II*, Yayına Haz. Osman Köker, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2002.

Âşık Edebiyatı kendisinin veya başkalarının şiirlerini saz eşliğinde çalıp okuyan ya da halk hikâyeleri anlatan ve âşık adı verilen saz şairlerinin oluşturduğu edebiyat⁸¹ şeklinde tanımlanmaktadır. Aslen Arapça olmakla beraber, yalnız Türkler arasında sazşairi manasına gelen âşık kelimesi, Ermeniler bu edebiyat tarzını Türklerden iktibas ettikleri zaman Aşuğşeklinde Ermenice'ye –hatta saz kelimesi ile birlikte- geçmiştir.⁸² Bu durum, âşıklık geleneğinin Ermeni kültüründe bulunmadığını, bütün unsurlarıyla birlikte Türklerden alındığını göstermektedir. Aksi takdirde Ermenice'de âşıklık geleneğinin bütün kavramlarını karşılayacak bir dağarcık bulunması gerekirdi.⁸³ Aşuğgeleneğinin takipçisi olan sanatkarların şiirlerini Ermeni–bazen de Arap-harfleriyle Türkçe yazmaları ve bunları Türk Âşık Edebiyatının nazım biçim ve türleriyle tanzim etmeleri de bu düşünceyi desteklemektedir.⁸⁴ Bu metinlerden bir kısmının, cönkler içerisinde günümüze ulaşmaları da aşuğların, Türk Âşık Edebiyatı'nın bir parçası olarak benimsendiklerini göstermektedir. Ermeni harfli Türkçe kullanımına, aşuğların şiir ve destanlarından başka “yazılı edebiyat ürünlerinde, batı edebiyatından çevirilerde, gazete ve dergilerde, mezar taşı kitabelerinde, çok dilli lügatlerde, İncil ve diğer dini kitaplarda rastlanmaktadır.”⁸⁵

Türk halk şairleriyle aynı dil ve üslubu kullanarak karşılaşma⁸⁶ yapacak kadar geleneği özümseyen aşuğlar, yetiştikleri muhitlere göre üç gruba ayrılmışlardır. Bunlar Ermenice, Farsça ve Azeri Türkçesiyle şiirler yazan şairlerin oluşturduğu 17. Yüzyıl Yeni Culfa Okulu; Anadolu ve İstanbul Okulu ile Azeri Türkçesiyle yazdığı şiirlerle meşhur olan SayatNova'nın temsil ettiği Kafkasya Okulu'dur.⁸⁷

Bu geleneğe bağlı olarak ürün veren şairlerin sayısı tam olarak bilinmemektedir. Ancak, çok sayıda metin içermesi bakımından, dikkate değer çalışmalardan biri olan *Alevi-Bektaşî Edebiyatında Ermeni Âşıkları (Aşuğlar)* adlı eserinde Mehmet Bayrak 135 şaire yer vermiştir.⁸⁸ Yaklaşık 600 yıl devam eden, bugün de müntesipleri bulunan⁸⁹ bir edebî cereyan için şüphesiz bu mütevazı bir rakamdır. Arşiv kaynaklarında, yazma eser kütüphanelerinde ve sahada yapılacak yeni araştırmalar bu sayıyı birkaç kat artıracaktır.

Aşuğlar, genellikle Alevi-Bektaşî zümreleri arasında bulunmuş ve ürünlerini de aynı çevrenin etkisinde kaleme almışlardır. Bu etki zamanla mensubiyet derecesinde bir bağlılığı da tesis etmiş olmalıdır. Zira bazı manzumeler samimi bir Alevi-Bektaşî duruşunu temsil etmektedir. Buna rağmen Hristiyan ihzaslarını terennüm eden manzumeler de vardır. Refî'-i Kâlâyî (ö. 22 Kasım 1821) gibi bazı şairlerde ise samimî bir sünmüşlümantavır dikkati çekmektedir. Bu durum

⁸¹ Abdülkadir Karahan, “Âşık Edebiyatı”, *DİA*, III, s. 550-552; Nurettin Albayrak, *Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, L&M Yay., 2004, s. 26-27.

⁸² Köprülü, *age*, s. 246.

⁸³ Köprülü, *age*, s. 246.

⁸⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Köprülü, *age*, s. 239-369; Ayrıca Bayram Durbilmez, “Kayserili Aşuğlarda Âşık Tarzı Kültür Gelenekleri”, *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler 1*, Yayına Haz. Metin Hülagü vd. Erciyes Üniversitesi Yay., 2. bs. Kayseri, 2007, s. 437.

⁸⁵ Koptaş, *agm*, s. XIII.

⁸⁶ “Bir Ermeni aşığı olduğu söylenen İzanî ile Âşık Şenlik, Rus işgali altında bulunan Ardahan'da Ermenilerle Türklerin bulunduğu bir kahvehanede karşılaşırlar. İzanî, daha önce hazırlayıp bir bohça içerisinde kahvehanenin tavanına astığı muammasını çözmesi için Şenlik'e üç gün mühlet verir... Şenlik üç gün, üç gece uğraşarak 'Kavhana Ocağı' adı olan muammayı bulmayı başarmıştır.” (Ensar Aslan, *Çıldırli Âşık Şenlik, Hayatı-Şiirleri-Karşılaşmaları-Hikâyeleri*, Dicle Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yay., 2. bs., 1992, s. 98-106; ayrıca bkz. Bayrak, *age*, s. 354-362.)

⁸⁷ Bu tasnif HaykBerberyán tarafından yapılmıştır. Bkz. Koptaş, *agm*, s. XIII; Garégin Levonyan da aşuğ geleneğini 1. İran-Ermeni Âşık Mektebi, 2. Türk / Osmanlı Âşık Mektebi, 3. Gürcü-Ermeni Âşık Mektebi şeklinde tasnif ederek benzer bir tavrı ortaya koymuştur. (Ali Kafkasyalı, “Türk Âşıklık Geleneğinin Ermeni Kültürüne Etkisi ve Yaşayan Ermeni Âşıklardan Yusuf Ohannes (Yusuflü)”, *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler 1*, Yayına Haz. Metin Hülagü vd. Erciyes Üniversitesi Yay., 2. bs. Kayseri, 2007, s. 388-389.)

⁸⁸ Bkz. Bayrak, *age*.

⁸⁹ Bkz. Kafkasyalı, *agm*.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 13 Fall 2013

şairin itikadî tercihinin bir tezahürü olabileceği gibi, biçim ve üslup konusunda çok daha muhafazakâr davranan Klasik Türk Edebiyatı geleneğinin bir tesiri de olabilir. Şairin Divanı'ndan⁹⁰ alınan aşağıdaki manzumesi bu durumun güzel bir örneğini teşkil etmektedir:

DigerNa't-ı şerîf

- 1- Âteş-i 'aşkınla yanduryâResûlullahmeded
H'âb-ı gafletden uyandır yâResûlullahmeded

Ben ne hâkim kim bu yüzle 'aşkını da' vâ idem
'Âşık emrine uyandır yâResûlullahmeded

Râh-ı maksûdumda 'aşkın rehber olmazsa bana
Gitdigimizann u gümânduryâResûlullahmeded

Dil-hazîn-i Kerbelâyımhânedânınyolına
Gözlerim yaşı revândıryâResûlullahmeded

- 5- Nefs-i bed-kâra esîrim yok hülâsa kudretim
Rûz u şeb virdim amândıryâResûlullahmeded

Senden irmezse şefâ'atyâşefi'ü'l-müznibîn
Şübhesiz hâlim yamândıryâResûlullahmeded

Sûk-ı 'âlemde idüp ser-mâye-i 'ömrüm telef
Hâsılım bildim ziyândıryâResûlullahmeded

Matbah-ı cûdunda gerçi bu fakîrin kalmaz aç
Maksadım 'aczim beyândıryâResûlullahmeded

Sad-hezârân var iken bende tekâsül emrine
Âşıkımdirsem yalandır yâResûlullahmeded

⁹⁰ Bilal Apaydın, *Refi'-i Kâlâyi Divanı (İnceleme-Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul, 2007. Şairin Milli Kütüphane'de (06 Mil Yz FB 165, 1^b-6^b arasında) *Manzume-i Lügat-ı Ermeniye* adlı Ermenice-Türkçe küçük bir lügati de bulunmaktadır. (Bkz. 4-5. Resimler).

10- Râh-ı ‘aşkında hatardan hıfz için tıfl-ı dilim
Hubb-ı âlin hırz-ı cândıryâResûlullahmeded

Bülbül-i bâğ-ı visâlidir dil-i Kâlâyî kim
Dâ’imâ kârı figândıryâResûlullahmeded⁹¹

Manzumenin 4. beyitindeki “*Dil-hazîn-i Kerbelâyımhânedânınyolına*” ve 10. beyitindeki “*Hubb-ı âlin hırz-ı cândır*” ifadelerindeKâlâyî, diğer Ermeni şairler gibi ehl-i beyt sevgisini dile getirmektedir.⁹²

Hız. Peygamber’e (a.s.) muhabbetini coşkulu bir üslupla anlatan bir başka âşık da Ceyhûnî’dir. Aslen Erzurumlu olan şair, İstanbul’a gelmiş ve çalgılı kahvehanelerde şiir söylemiştir. 1884 yılında öldüğü tahmin edilen Ceyhûnî, Yedikule Bektaşî Tekkesi’nde Hasan Baba’dan feyz almıştır.⁹³ Şiirlerinde halk şiiri ile divan şiiri arasında bir üslup sergileyen⁹⁴ şairin, “*mefâ’ilünmefâ’ilünmefâ’ilünmefâ’ilün / (mefâ’ilünmefâ’ilün)*” kalıbıyla yazdığı aşağıdaki müstezadı⁹⁵ bu durumun güzel örneklerindedir:

Dökülmüş sâye-veşzülfi siyâhınârız-ı pâke
Mücevher-pâşider hâke
Habîb-i Kibriyâ [dendi]⁹⁶ senin şânındalevlâke
Ezel erdin bu idrâke

Münevver bûy-ı zülfün çünirişdikâbekavseyne
Neler bildirdi kevneyne
Müyesser oldıfahlana’leyke erdi bu pâke⁹⁷
Uzattı perde-i çâke

Buyurdıtâ ezel şâh-ı şecâ’atserveri sensin
Bu mülkün enveri sensin
Melekler şâdümânoldı kadem basdıkdâ eflâke
Bütün düşdi ferahnâke

⁹¹ Apaydın, *age*, s. 87-88; Bu manzume, Mehmet Bayrak’ın çalışmasında, muhtemelen alınan kaynaktan hareketle, Âşık Kâlâyî adıyla ve dörtlükler halinde kaydedilmiştir. (Bkz. Bayrak, *age*, s. 365.)

⁹² Aşuğların İslam motiflerini kullanmalarıyla ilgili olarak ayrıca bkz. Eliaçık, *agm*.

⁹³ Sadettin Nüzhet, *Bektaşî Şairleri*, İstanbul, 1930, s. 47; Bayrak, *age*, s. 222.

⁹⁴ Bayrak, *age*, s. 222.

⁹⁵ Yedekli Semai başlığıyla kaydedilmiş. (Bkz. Bayrak, *age*, s. 225.)

⁹⁶ Habîb-i Kibriyâdandır [M. B.]

⁹⁷ Bu misraın vezni bozuk.

Şehâmastûrolur nâmınsenin hâme-i kudretle
 Oku[n]muştur nübüvvetle
 Velî serverdiyü ismin yazılmış nakş-ı Hakkâke
 Münâfıkdüşdişekkâke

Terahhumla nazar eyle gedândırâşıkınCeyhûn
 Nedendir her zamânmahzûn
 Beni kan ağladır hecrinmededtâvakt-i imsâke
 Düşürdün deşt-i çâlake

Şair, müseddes şeklinde kaleme aldığı bir başka manzumesinde aynı lirizm ve içtenlikle Kerbelâşehidlerini anmaktadır:

Mersiye

fâ`ilâtünfâ`ilâtünfâ`ilâtünfâ`ilün

Erdi mâtemmâhınev-cûlar gibi sen çağla gel
 At müferrih câmeni yüz bin karalar bağla gel
 Kasd-ı a`dâ eyleyip şemşîr-i aşkı zağla gel
 Âl-i evlâda muhabbet eyle kalbin sağla gel
 Bu muharrem mâhınınmâtem günüdür ağla gel
 Şâh Hüseyin aşkına cân u cigerler dağla gel

Kasd kıldı Şâh Hüseyne el-YezîdibniYezîd
 Defter-i uşşâkdan ismi resîdoldıresîd
 Bir içim su vermedi hûbânlara bağı hadîd
 Kerbelâdeştinde kıldı âkıbet susuz şehîd
 Bu muharrem mâhınınmâtem günüdür ağla gel
 Şâh Hüseyin aşkına cân u cigerler dağla gel

Bir terahhum kılmadı MervânPelîdibniAvâm
 Şimr-i bî-dîninYezîdincânnala`netmüdâm
 Şâh Hüseyinibni Aliye eyledi münkir kıyâm

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
 Volume 8/13 Fall 2013

La'net olsun sad-hezârkavm-i Yezîdesubh u şâm
 Bu muharrem mâhınınmâtem günüdür ağla gel
 Şâh Hüseyin aşkına cân u cigarler dağla gel

Geldi geçdi bu cihândançünAliyye'l-murtezâ
 Ağladı bu demde çünins ü melek ferş⁹⁸ u semâ
 Titredi havfından ol tahte's-serâfevka'l-alâ
 Eyle gel tâhaşre dek vâ-veylâtâvâ-hasretâ
 Bu muharrem mâhınınmâtem günüdür ağla gel
 Şâh Hüseyin aşkına cân u cigarler dağla gel

Ol da⁹⁹ gel gayret-keş-i Âl-i abâmeydânıdır
 Gün ü başı (?) terk kıl ehl-i vefâmeydânıdır
 Ağla Ceyhûn Şâh Hüseyin¹⁰⁰hulk-ı Rızâmeydânıdır
 Sen niçün gâfil durursun Kerbelâmeydânıdır
 Bu muharrem mâhınınmâtem günüdür ağla gel
 Şâh Hüseyin aşkına cân u cigarler dağla gel

Alevi-Bektaşî unsurlarından fazlasıyla istifade eden aşuğlar, zaman zaman Hristiyanlığın bazı temel motiflerini de şiirlerine almışlardır. Yine Ceyhunî mahlaslı Zileli şairin bir devriye manzumesinden alındığı anlaşılan

Çarmıha çakıldumabâ ile ben
 Çok muciz seyrettim İsa ile ben
 Hem-dem olup gezdim İsa ile ben
 Tûr'açık dum yüz bin senâlar ile¹⁰¹

dörtlüğünün ilk mısraında çarmıha gerilmek kavramının pek aşına olmadığımız bir fiille (çarmıha çakıl-) karşılandığı görülmektedir. Aslında meramı ifade etmek noktasında bir eksiklik yoktur. Ancak Hristiyanlık ritüelleri içerisinde Hz. İsa'nın elleri ve ayaklarından çivilenmesine dair hatıraların taşıdığı önem dikkate alındığında, bu ifadenin söz konusu ritüellerden haberdar biri tarafından yazılmış olabileceği akla gelmektedir.

⁹⁸naş [M. B.]

⁹⁹Ol de [M. B.]

¹⁰⁰Ağla Ceyhûn Şâh Hasan [M. B.]

¹⁰¹Bayrak, *age*, s. 223.

14. yüzyılda yaşamış Erzincanlı râhip Hovannes Bluz'un bir ilahi olduğu anlaşılan manzumesi ise herhangi bir yoruma ihtiyaç bırakmamaktadır:

Sensin arı gız Meriem	Altından direk oldı
Yazırlarımadermân	Kristos yemişin verdi
Tangrıdır senden doğan	Bizi yebden kurtardı
Tangrım anası Meriem	Tangrım anası Meriem
Evvel atadan doğdu	Altından eziz Meriem
Oğul dünyaya geldi	Cöherdeneziz Meriem
Kristos Meryem'den doğdu	Uçmahyeesi ¹⁰² Meriem
Tangrım anası Meriem	Tangrım anası Meriem
Uçmaggapusınaçdı	
Bağlı yolları çözdü	
Beni Tamuhden kurtardı	
Tangrım anası Meriem ¹⁰³	

Hristiyanlıkla ilgili motiflerin vurgulandığı manzumelerden biri de XIX. yüzyıl aşuğlarından Ferdî'nin yazdığı *Zeytun Destanı*'dir. Manzume kurgu ve üslup bakımından Türk destan tarzını yansıtmaktadır. Olağanüstü bir durumun üst perdeden -bazen vahşet dolu- ifadelerle dile getirildiği manzumede muhtemelen Zeytun İsyanı anlatılmaktadır. 31 dörtlükten oluşan metinde sıklıkla dinî unsurlara başvuran Ferdî, Osmanlı askeri karşısında Ermenilerin nasıl çarpıştıklarını mübalağalı bir tarzda anlatmaktadır:

1- Dinleyin ağalar destanım kısa	18- Âşık Nişan, Bedros, Kevorknâmi
Elbet alırsınız kissadan hisse	Alacı Manuel oldu birinci
Penah-gâhımızdır Hazret-i İsa	Hay fedailerin intikam öcü
Zeytunun mehdini söyler dehânı	Andırın Türkleri tatdılar acı
4- Ulu Partoğime kışlaya indi	Baron Tersemeksyan Kebanı sardı
Çekip kılıcını elinde tutdu	Tutub Muhammedi ilk defa kesdi
Zabitler yeniden haçını öpdü	Andırında Türkü gayretle basdı
Miralay medhetdi Ermeniyânı	Figânları tutdu Arş-ı Rahmânı
Bölüğü başında kılınç elinde	Fersenlirâhip oldu zorbacı
Haçı da göğsünde dua dilinde	Andırın ağası hissetdi acı
Asker eyvâh deyip teslimlerinde	Türk kızları teslim oldular bacı

¹⁰² “İyesi” olabilir.

¹⁰³ Bayrak, *age*, s. 342.

Ubûdiyyetleriferd-be-ferd oldu	Dediler doğrudur İsa imanı
6- Zabitlerin yirmibeş hatunları da	26- Baron Abah dedi Türkü kıralım
Denildi emanet siz ruhâniyâna	Eski mülkümüze sahip olalım
Korkman teslim olun bu emin cana	Arslan gibi muharebe kuralım
Haç göğsünde tamdır anın imanı	Kaldıralım aradan birden dumanı
9- Zeytunda o gün de yer gök inledi	28- Meleh, Nişan, Garabet fedailer
Kışlanın askeri figân eyledi	İyice şecâat ibraz etdiler
Elbette Tanrı da Haymış denildi	Haylice Türklere kurşun urdular
Yeniden tazelendi Ermeniyân dini	Çokça ağlatdılar Türk müslümanı
12-Zeytun tepesinde üç dört yüz kişi	Yüz on bin askere Zeytunun bini
Nezaret çavuşdur kumandan başı	Kırkbeş günde tamamladı bu cengi
Binlerce genç Türkün sayısız na'sı	Paşa mağlub olup değişti rengi
Çerkesler dediler vallahemânı	Dedi rezil oldum yazık bu şânı
16-Medh edelim PanosÇolakyanı	31- Âşık Ferdî bu destanı söyledi
Saldırdı orduya kara dumanı	İnib aşkın deryasını boyladı
On sekiz saatlik Tum, Andırımı	Tüm havadis Avrupaya yayıldı
Urubharâbetdi Türk Müslimanı	Zeytun fâtilh olub kaldı unvânı

Manzumenin son dörtlüğünde kafiye kaygısıyla söylendiği anlaşılan“*Âşık Ferdî bu destanı söyledi / İnib aşkın deryasını boyladı*” mısraları destanın içeriğiyle çelişkili bir görüntü sergilemektedir. Ancak İslâm Tasavvufunun beslediği Âşık Edebiyatının derin etkilerini göstermesi bakımından ikinci mısra ayrı bir değeri haizdir.

4. Sonuç

Ticaret, din, savaşlar ve göçler milletlerin kaderinde rol oynayan olayların başında gelmektedir. Çoğunlukla birbirini besleyen bu kavramlar, dünya tarihinin şekillenmesinde bilinen veya tahmin edilen sonuçlarından çok daha farklı ve derin etkiler meydana getirmiştir. Asya içlerinden adeta bir çığ gibi kopup gelen Moğollar, bir yandan yollarının üzerindeki medeniyetleri yerle bir ederken bir yandan da Anadolu'da yeni bir medeniyetin inşası için gerekli olan harcı karıyordu. Onların, bir devlet için çok kısa denebilecek bir sürede ortadan kaybolmaları da öteden beri Anadolu'yu yeni bir doğuma zorlamak için geldikleri hissini uyandırmaktadır.

Tarihî hadiseler, Türk Ermeni ilişkilerinde de bu unsurların önemine işaret etmektedir. Türkler ve Ermeniler muhtemelen tarih sahnesine çıktıkları zamandan beri birbirleriyle irtibatlı olmuşlardır. Zamanda geriye doğru gidildikçe yeryüzündeki insan ve kültür hareketlerinin bugüne nispetle çok daha yoğun olduğu görülmektedir. Bu durum göz önüne alındığında, Türklerle Ermenilerinçok eski dönemlerden itibaren birbirini tanıdığını söylemek yanlış olmayacaktır. Zira yakın coğrafyalarda ve ticaret yolları üzerinde yaşayan bu kavimler, muhtemelen menfaatlerini takas ederek ilk bağlantıları kurmuştur. Dinî akımlara hiçbir zaman ilgisiz kalmayan ve yaşayış biçimleri (yaylak-kışlak) itibarıyla devamlı hareket halinde olan Türklerin, köprüleri kurmakta önemli bir rol üstlendikleri düşünülebilir. Ancak zamanla değişen menfaatler ilişkilerin de

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 13 Fall 2013

değişmesine, savaşlar ve nihayetinde göçlerle tesis edilecek yeni ilişki biçimlerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır.

İlk safhada tâbi'lik-metbû'luk kapsamında başlayan bu ilişki biçimi, imparatorluklar bünyesindeki çok kültürlü ortama intibak süreciyle gelişmiş ve sonraki dönemlerde Ermenilere *Hristiyan Türkler* veya *millet-i sâdika* olma vasfını kazandırmıştır. Bu süreçte en büyük etkileşim şüphesiz inanç, sanat ve kültür alanlarında olmuştur. Yanıbaşlarında serpilmekte olan Türk âşıklık geleneğinden vâreste olamayan Ermeniler, bu alanda Türk seleflerini aratmayacak örnekler vermiştir. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde Alevî-Bektaşî zümreleriyle irtibatları onlara inanç noktasında, kendilerini rahat ifade edebilecekleri bir ortam da sağlamıştır. Türk tasavvuf muhitleri, muhtemelen Yesevî Dergâhı'nın kuruluşundan beri, aslı misyonlarını büyük ölçüde sanatla, özellikle edebiyat ve musiki aracılığıyla yayma yoluna gitmişlerdir. Bu durum, söz konusu muhitlerin çevresinde bir sanat çevresinin oluşmasını sağlamıştır. Ermenilerin Alevî-Bektaşî dergahlarının yanında bu ortamlardan da istifade etmeleri Klâsik Türk Musikisi alanında zirve şahsiyetler yetiştirmelerine zemin hazırlamıştır.

Bugün gelinen noktaya bakıldığında, yukarıda ifade edilen döngünün (ticaret, din, savaş ve göç) geçerliliğini sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu dönemde sıranın karşılıklı menfaatler ve kültür alanında atılacak adımlara geldiği görülmektedir.

KAYNAKÇA

- ALBAYRAK, Nurettin, *Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, L&M Yay., 2004.
- APAYDIN, Bilal, *Refî'-i Kâlâyî Divanı (İnceleme-Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul, 2007.
- ASLAN, Ensar, *Çıldırli Âşık Şenlik, Hayatı-Şiirleri-Karşılaşmaları-Hikâyeleri*, Dicle Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yay., 2. bs., 1992
- BAYRAK, Mehmet, *Alevî-Bektaşî Edebiyatında Ermeni Âşıkları (Aşuğlar)*, Özge Yay., Ankara, 2005.
- BOYRAZ, Şeref, *Türkiye'de Mezar Taşları*, Akçağ Yay., 1. bs., Ankara, 2003.
- ÇİÇEK, Kemal, "Türk Ermeni Anlaşmazlığının Siyasi Kökenleri, Tehcir ve Dönüş Üzerine Yaklaşımlar" <http://www.ttk.org.tr/templates/resimler/File/m1.pdf> (11.03.2011)
- DURBİLMEZ, Bayram, "Kayserili Aşuğlarda Âşık Tarzı Kültür Geleneği", *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler 1*, Yay. Haz. Metin Hülagü vd. Erciyes Üniversitesi Yay., 2. bs. Kayseri, 2007, s. 437-457.
- ELİAÇIK, Muhittin, "Ermeni Asıllı Şair Arifi ve Şiirlerinde İslami Görüşler", *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler 1*, Yay. Haz. Metin Hülagü vd. Erciyes Üniversitesi Yay., 2. bs. Kayseri, 2007, s. 261-269.
- GÖYÜNÇ, Nejat, *Türkler ve Ermeniler*, yay. Haz. Kemal Çiçek, Ankara, 2005.
- <http://armenian.name/index.php> (07.03.2011)
- http://garapapag.com/Evo-Forums_-_file_-_viewtopic_-_p_-_693.html (06.03.2011)
- KAFKASYALI, Ali, "Türk Âşıklık Geleneğinin Ermeni Kültürüne Etkisi ve Yaşayan Ermeni Âşıklardan Yusuf Ohannes (Yusufi)", *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler 1*, Yay. Haz. Metin Hülagü vd. Erciyes Üniversitesi Yay., 2. bs. Kayseri, 2007, s. 385-401.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/13 Fall 2013

- KARAAĞAÇ, Günay, *Türkçe Verintiler Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara, 2008.
- KARAHAN, Abdülkadir, “Âşık Edebiyatı”, *DİA*, III, s. 550-552
- KOPTAŞ, Robert, “Ermeni Harfleriyle Türkçe”, *Ermeni Harfli Türkçe Metinler II*, Haz. KevorkPamukciyan, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2002.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, “Türk Edebiyatının Ermeni Edebiyatı Üzerindeki Tesirleri”, *Edebiyat Araştırmaları I*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1989.
- NÜZHET, Sadettin, *Bektaşî Şairleri*, İstanbul, 1930.
- Osmanlı-Ermeni Arasında Söyleşmeler Destanı*, Müellifi Belli Değil, Milli Kütüphane 06 Mil. Yz. Cönk 4yk. 227-229.
- PAMUKCİYAN, Kevork, *Ermeni Harfli Türkçe Metinler II*, Yayına Haz. Osman Köker, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2002.
- Refî-i Kâlâyî, *Manzume-i Lügat-ı Ermeniye*, Milli Kütüphane 06 Mil Yz FB 165, 1^b-6^b.
- SELVİ, Haluk, “Yozgat’ta Ermeni Olayları (1893-1894)”, *Günay Çağlar Armağanı*, Erzurum, 2004.
- SONYEL, Salahi R., *Türk-Ermeni Çıkmazı*, Çev. Hasan Ünal, Ankara
- TAVUKÇU, Orhan Kemâl, “Türk Edebiyatında Ölüm Şiirlerinin Bazı Üslup Özellikleri”, *Uçmağa Varmak Kitabı*, Editörler: Emine Gürsoy Naskali, Gülden SağolYüksekkaya, Kitabevi, İstanbul, 2009.
- TOKSOY, Ahmet, “Anadolu’da Türk Fütuhâtı ve Ermeniler”, *Türk Yurdu Dergisi*, XXI, 161, Ocak 2001
- TÜRKMEN, Fikret, *Türk Halk Edebiyatının Ermeni Kültürüne Tesiri*, Akademi Kitabevi, İzmir, 1992.

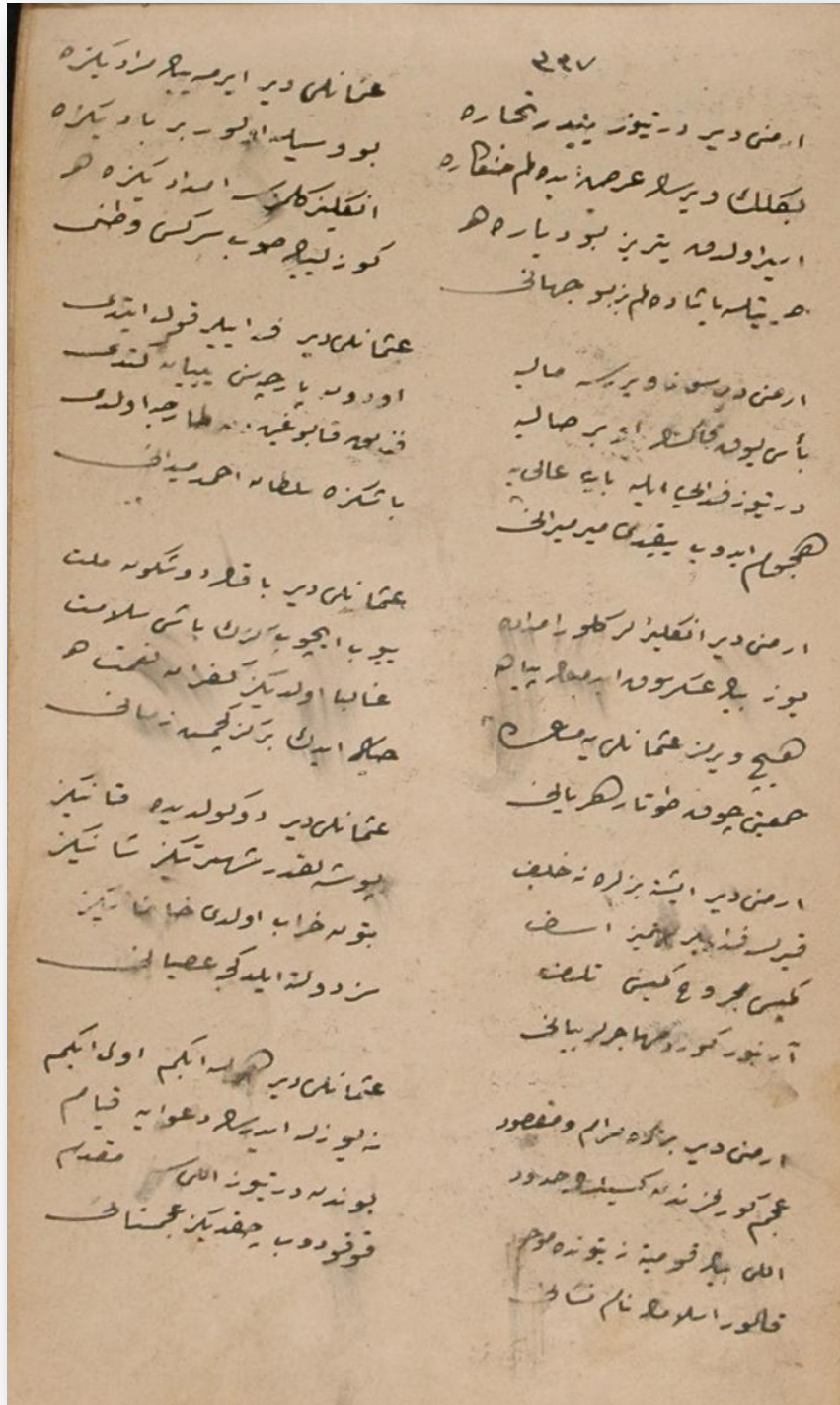

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 13 Fall 2013

Ekler

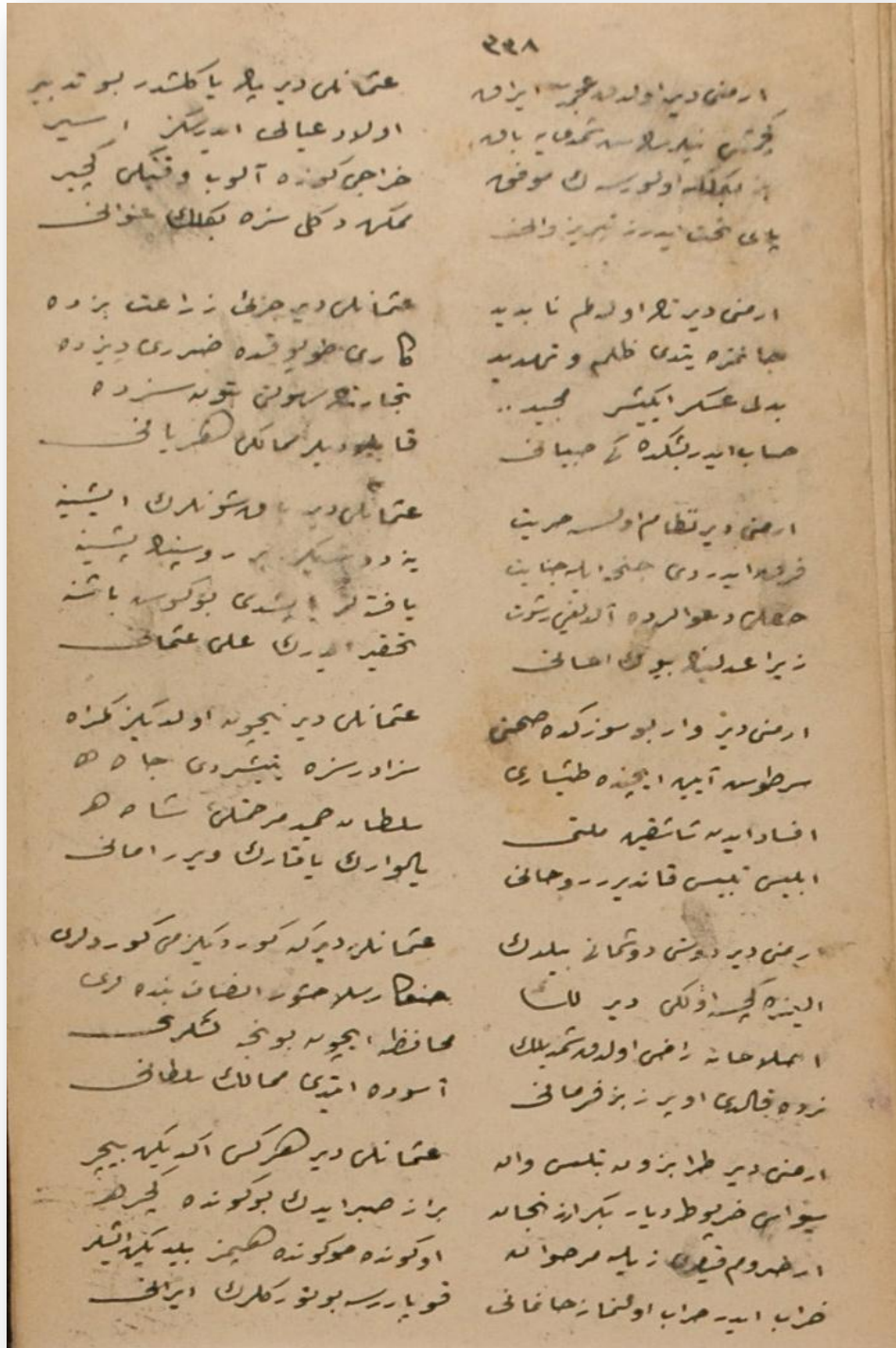

1. Resim: Osmanlı-Ermeni Arasında Söyleşmeler Destanı (1. sayfa)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/13 Fall 2013

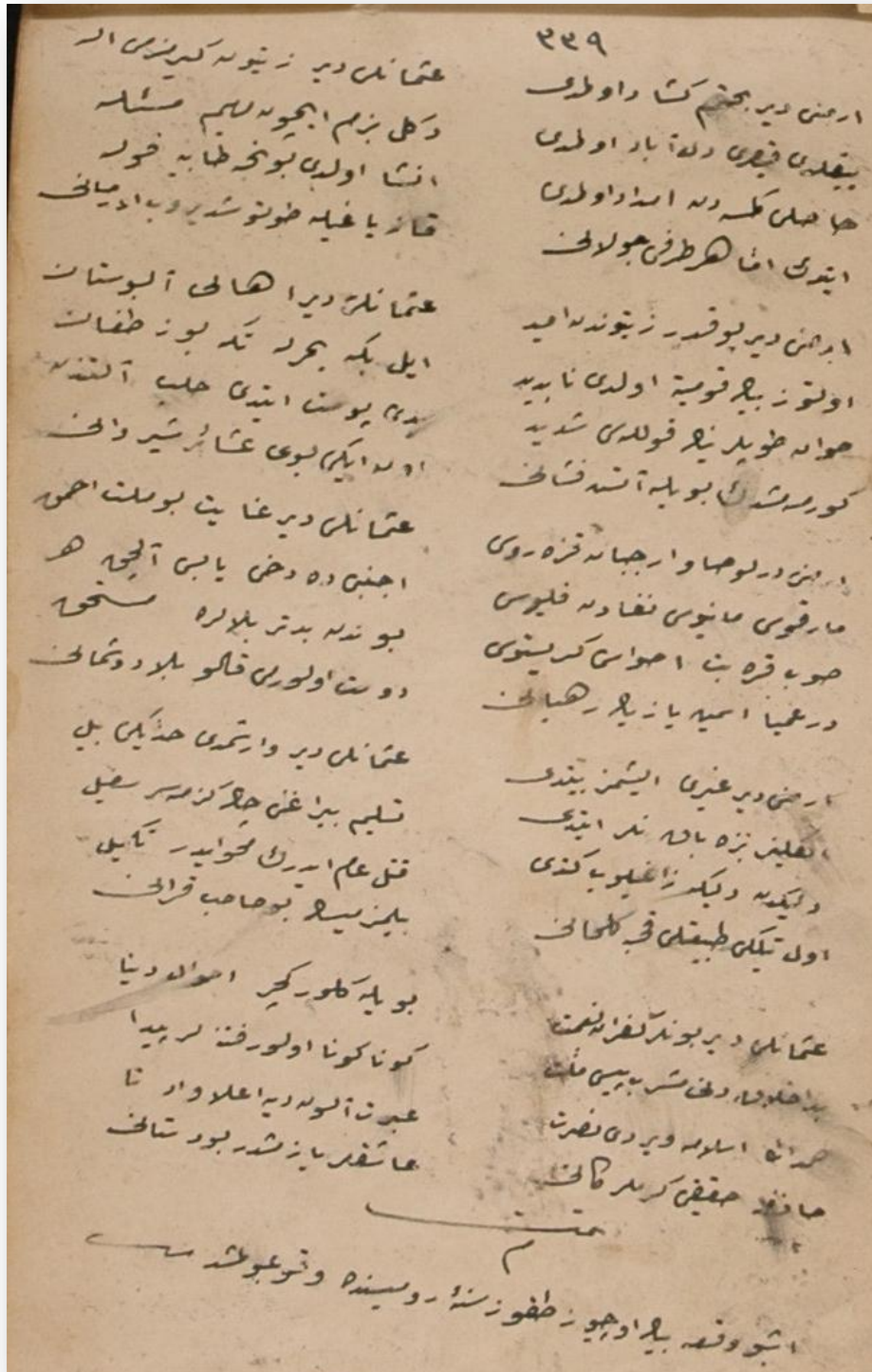

2. Resim: Osmanlı-Ermeni Arasında Söyleşmeler Destanı (2. sayfa)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 13 Fall 2013

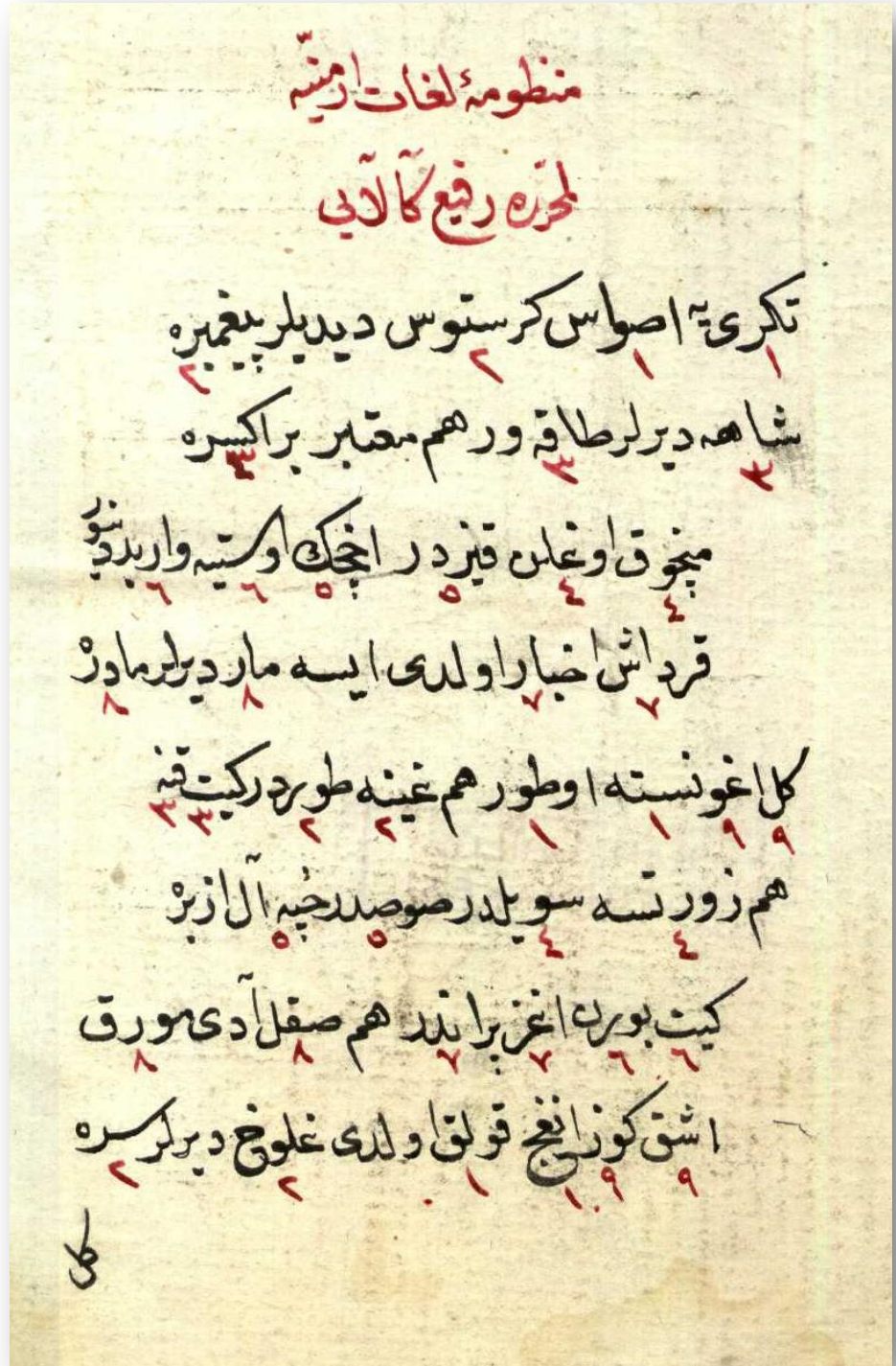

3. Resim: Osmanlı-Ermeni Arasında Söyleşmeler Destanı (3. sayfa)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/13 Fall 2013

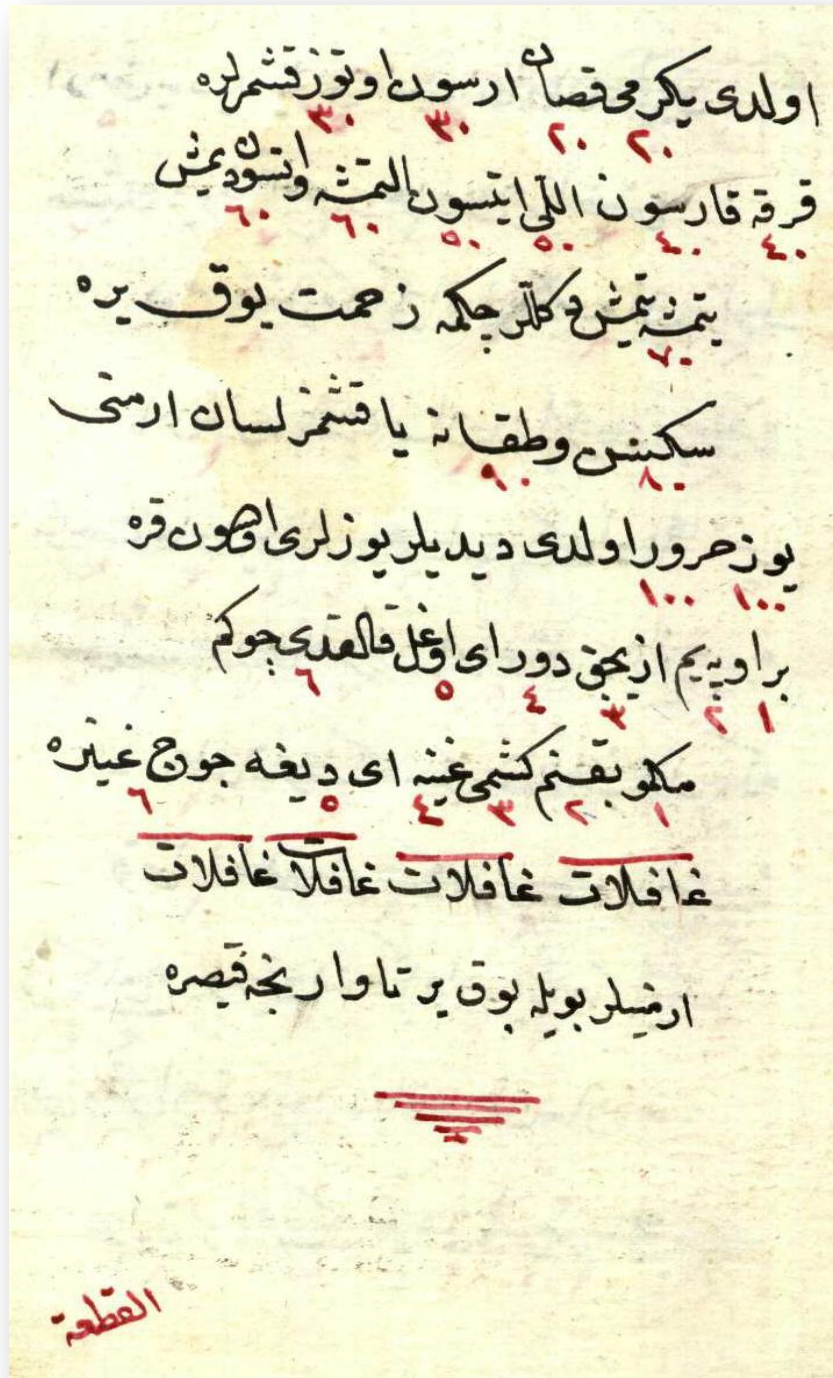

4. Resim: Manzume-i Lügat-ı Ermeniyye'nin ilk sayfası

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 13 Fall 2013

5. Resim: *Manzume-i Lügat-ı Ermeniyye*'nin son sayfası

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
 Volume 8/13 Fall 2013

